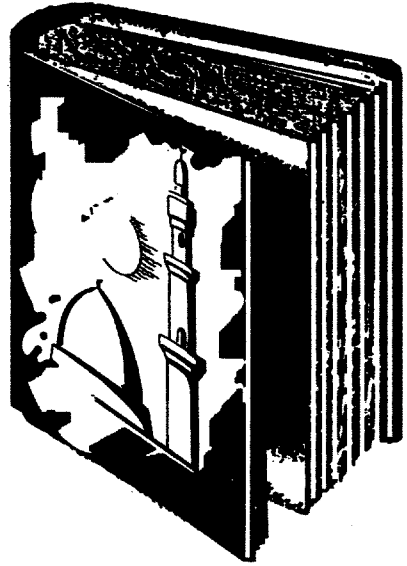

نقد و معرفی کتاب

معرفی کتاب معلم المدینة المنورة بین العمارة والتاریخ

عبد العزیز بن عبدالرحمان کعکی
ترجمه و معرفی: عبد الله امینی

احمد» در مدینه به چاپ رسیده است.^۲
کامل ترین تاریخ مدینه، «وفاء الوفا
بأخبار دارالمصطفی» نگاشته «نورالدین
علی بن عبدالله السمهودی»
(۸۴۴-۹۱۱ هـ). است، این اثر توسط خود
وی مختصر شده و با عنوان
«خلاصة الوفا» منتشر شده است.

در حال حاضر، برخی از
پژوهشگران نیز در این مورد، آثاری
نگاشته‌اند، از جمله:

۱. استاد عبدالقدس الأنصاری
(م ۱۴۰۳) با عنوان: آثار المدينة المنورة.

۲. استاد علی حافظ (م ۱۴۰۸) با
عنوان: فصول من تاریخ المدينة المنورة.^۳

۳. استاد ابراهیم بن علی العیاشی

کتابهایی که درباره تاریخ مدینه
نگاشته شده، از قرن دوم هجری به بعد
است گرچه متأسفانه برخی از آنها اکنون
در دسترس نیست؛ از جمله علمای
پیشین که در این باره نوشته‌اند،
«عبدالعزیز بن عمران الزهری المدنی» و
«محمد بن الحسن بن زبالة المخزومی
المدنی» - نگارنده «اخبار المدینه» - است،
که «سمهودی» از این کتاب - که نزد وی
بوده و همراه با دیگر کتب او در
آتش سوزی رمضان ۸۸۶ سوخته - بسیار
نقل کرده است.^۱

از مورخان مشهور دیگر، «عمر بن
شبة النمیری البصری» (۱۷۳ - ۲۶۲ هـ)
است که اثر وی با تحقیق «حبیب محمود

اندازه بزرگ است و طبع آراسته‌ای، همراه با تصاویر و رسوم زیبا است. عناوین نه جلد عبارت است از:

جلد اول: نشان‌های طبیعی (کوه‌ها و زمین‌های سنگ سیاه و مسیله‌ها) (چاپ شده).

جلد دوم: پژوهشی در مورد مراحل دگرگونی عمرانی و پیشرفت (چاپ شده).

جلد سوم: دژهای طبیعی و قلعه‌ها و بُرجها و دیوارها و دروازه‌های مدینه (چاپ نشده).

جلد چهارم: مساجد (چاپ نشده).
جلد پنجم: چاه‌ها و چشمه‌ها (چاپ نشده).

جلد ششم: بخش‌های خدمات عمومی و آموزشی (کتابخانه‌ها و مدارس و معابر و راه‌ها و حمام‌ها و راه‌آهن) (چاپ نشده).

جلد هفتم: خانه‌های قدیمی سنتی و معماری (چاپ نشده).

جلد هشتم: ویژگی‌های بافت عمرانی و تسلط روشنائی بر حیات و محله‌ها و کوچه‌ها (چاپ نشده).

جلد نهم: اماکن و بقاع (چاپ نشده).

م (۱۴۰۰) با عنوان: المدينة بين الماضي و الحاضر.

۴. استاد عبید مدنی (م ۱۳۹۶) با عنوان: الموسوعة في تاريخ المدينة (چاپ نشده).^۴

۵. استاد عاتق البلادی، با عنوان: معجم المعالم الجغرافية.

۶. دکتر عمر فاروق، با عنوان: المدينة المنورة - اقتصاديات المكان.

کتاب حاضر

اثر ارزشمندی که در صدد معرفی آن هستیم، «معالم المدينة المنورة بين العمارة و التاريخ» نام دارد که توسط مهندس «عبد العزيز بن عبد الرحمن بن ابراهيم كعكي» نگاشته شده است. وی از آن رو که معماری خوانده است، بیشتر به بازگویی «معماری» مدینه می‌پردازد، تا «تاریخ» آن. در مقدمه این کتاب - به قلم شیخ عبیدالله محمدامین کردی - (م ۱۴۲۰) آمده است که: در نه جلد این اثر، بافت معماری مدینه و چگونگی شکل‌گیری و پیشرفت و دگرگونی‌اش و نیز مظاهر طبیعی جغرافیایی و اتوگرافی آن آمده است.

جلد اول این اثر، در دو مجله و در

از «علی حافظ» در اشتیاق مدینه. اهدای کتاب، معرفی محتوای جلد اول (کوهها، غارها و مسیلها)، مطالب صفحات: ۲۶- ۷۴۷ را تشکیل می دهد.

هر مکانی به همراه تعیین محدوده و تصویری رنگی است. اخبار مربوط به آن مکان و مسافتش تا مرکز مدینه، با مراجعه به تألیفات تاریخی - از جمله «تاریخ المدینه» ابن شبه، «طبقات الکبری» ابن سعد، «معجم البلدان» یاقوت و «وفاء الوفا» ی سمهودی - آورده شده است و نیز احادیث مربوط به آن موضع، به نقل از صحیح نجاری و مسلم و مسند امام احمد و دیگر کتب آمده است.

۴۳۲ صفحه از مجلد اول، درباره کوههاست و مجلد دوم، به معرفی زمینهای سنگ سیاه و آبگیرها می پردازد. از مشهورترین این زمینها «حرّة و اقم» در شرق، «حرّة الویره» در غرب و «شوران» در جنوب است. به موارد دیگری مانند: الناعمة، القفیف و الحزم نیز پرداخته است. گفتنی است این اماکن با رسم و تصویر رنگی معرفی شده است. نگارنده در این باره می گوید: ویژگی زمینهای سنگ سیاه مدینه، داشتن بریدگی ها و شکافهایی است که آبگیرها

در این کتاب، حوادث تاریخی هریک از موارد فوق، پس از پژوهش گسترده و با گرایش توصیف جغرافی و نشانه های طبیعی آورده شده است.

مهندس عبدالعزیز - نگارنده - در مدینه منوره، به سال ۱۳۷۶ هجری به دنیا آمده، دانش آموخته «جامعة الملک سعود» با مدرک لیسانس در رشته مهندسی ساختمان است. او به مدت دو سال استاد دانشگاه بود و بعد در شهرداری مدینه، مشغول به کار شد. مناصب مختلفی داشته که آخرین آنها «ریاست پروژه های پیشرفت مناطق مشرف بر راههای اصلی» و «ناظر برنامه ریزی مناطق بدون نقشه» بوده است. مهندس عبدالعزیز، فوق لیسانس خود را در ۱۴۱۷ در همین رشته، از دانشکده مهندسی «جامعة الأزهر» دریافت کرده و چند کتاب در تاریخ مدینه و معماری آن نوشته است.

جلد اول: نشانه های طبیعی

این جلد، با تصویری از مسجدالنبی ﷺ و با گفتار ملک فهد آغاز شده، سپس سخن امیر مدینه - امیر عبدالمجید - آورده شده است. قصیده ای

چند سد فرعی برای نگه‌داری آب ساخته‌اند. وادی قنات، معروف به «سیل سیدنا حمزه» از قدیمی‌ترین آبگیرهای این منطقه است که هنوز از سرچشمه آغازین آب می‌گیرد و در مسیر کهن خویش است. این مسیل دارای چندین سد و پل است که در احادیث و نوشته‌ها بدانها اشاره شده است. سپس آبگیرهای وادی رانونا، وادی مدینیب، وادی مهزور به تفصیل شناسانده شده و فاصله آن تا مدینه و اقدامات عمرانی جدید معین شده است.

فهرست تفصیلی مطالب و تصاویر و معرفی ۹۸ مرجع و... در پایان آورده شده، کتاب به ۳۱۰ صفحه رسیده است. معرفی جلد دوم: نشانه‌های دگرگونی‌های عمرانی و پیشرفت مدینه منوره.

سخن آغازین این جلد، از دکتر صالح بن علی بن هذلول - سرپرست وزارتخانه امور شهرداری‌ها و دهداری و برنامه‌ریزی - است، که به ضرورت تاریخ‌نگاری مدینه پرداخته است.

درآمد کتاب را دکتر احمد فرید نگاهشته که درباره ارزش کار نگارنده است. در دنباله یادداشت شیخ عبیدالله

و مسیل‌ها در آن روان‌اند. نویسنده روایت‌های کتب تاریخی را درباره زمینهای سنگ سیاه مدینه آورده؛ مثلاً درباره «نار الحرّة» به نقل از صحیحین می‌گوید: «وقتی در آنجا آتش شعله کشد، قیامت برپا می‌گردد». آتش‌فشانی این منطقه در جمادی الثانی ۶۵۴ به وقوع پیوست.

پس از شناساندن زمینها، به معرفی آبگیرها پرداخته است؛ از جمله آنها «وادی العقیق» است که یکی از زیبایی‌های شگفت‌انگیز طبیعت مدینه به شمار می‌آید. تصاویری از این مکان به همراه جستاری در قصرها و باغها و سرچشمه‌های پیشین - از جمله «النقیع» و «العقیق الأذنی» که جزئی از آن وادی در منطقه «ذی الحلیفه» است - آورده و مطالبی درباره «زغابه» و مسیر آبگیرهای سه گانه مدینه (العقیق، بطحان و قنات) نوشته است. همچنین «اضم» معروف به «وادی الحمض» نیز از جمله این مسیرهاست. نگارنده سپس سروده‌هایی درباره این مناطق نگاشته و سخن خود را با مسیل «ابی جیده» در وادی بطحان - که راه به خانه‌های اهالی مدینه داشت و باغبانان و کشاورزان را شاد می‌کرد - پی می‌گیرد. در این مناطق، سه سد اصلی و

شناخت طبیعت این شهر، می‌توان وضع عمرانی و طبیعی و جغرافیایی منطقه را به دست آورد و تأثیر آن را در خُلق و خوی ساکنان آن شناخت.

متوسط دمای مدینه در تابستان و زمستان و تأثیر آن در بافت عمرانی و طبیعی، موقعیت کشور عربستان در شبه جزیره عربستان و دنیا، مرزهای طبیعی و سیاسی و ویژگی‌های آب و هوای حجاز و شکل‌گیری آن از کوه و دشت - که نام «تهامه» را برخوردار نهاده است - از دیگر مطالب کتاب است.

موقعیت عرض و طول مدینه، سطح ارتفاعی آن از دریا، زمینهای سنگ سیاه جنوب و شرق و غرب آن، وجود کوه اُحد در شمال و «عیر» در جنوب، آبگیرها، آب و هوای مدینه، ویژگی‌های اصلی جغرافیایی و شمار نفوس مدینه قدیم از جمله مباحث این اثر است. نگارنده می‌افزاید: به هنگام ورود پیامبر به مدینه، شمار مردمان، قریب شصت هزار نفر - به نقل از «سکان المدینه المنوره» نوشته محمد شوقی - بود. نویسنده جمعیت مدینه را در هر زمان ذکر کرده و به صورت نمودار و جدول، مقایسه‌ای بررسی کرده است.

محمد امین کردی آمده که باز درباره کتاب و چگونگی تدوین و محتوای آن است. آنگاه مقدمه نویسنده درباره ویژگی‌های مدینه و خصوصیات عمرانی و بافت معماری آن است و وی از شیوه پژوهش خویش برای نگارش اثر سخن گفته است. و نه فصل کتاب درباره مطالب زیر است:

پیشرفتهای عمرانی مدینه پیش از اسلام، در عصر نبوت، خلفای راشدین، عصر اموی، عباسی، مملوکی، عثمانی، هاشمی و عصر سعودی. در پایان (فصل نهم) گزیده‌ای از کتاب آورده شده است. نویسنده برای معرفی وضع مدینه در هریک از زمانها و مستندسازی مطالب، مطالعات و تحقیقات گسترده‌ای کرده و در جمع‌آوری آنچه از کتب یا حوادث تاریخی ممکن بوده و نیز مشاهدات برخی افراد را آورده است. و نیز مهم‌ترین پیشرفتهای عمرانی را شناسانده است. نیمی از آنچه درباره پیشرفتهای عمرانی نگاشته شده، مربوط به زمان روی کار آمدن سعودی‌هاست که مدینه شاهد پیشرفت خوبی بوده است.

نویسنده به بیان ویژگی جغرافی و طبیعت مدینه نیز پرداخته و معتقد است با

در فصل آخر کتاب، ملاکهای برنامه‌ریزی و پروژه‌های عمرانی شمرده شده، ضمن معرفی مناطق تاریخی مدینه، از سلامت بناهای عمرانی و طبیعی سخن رفته است. در دنباله کتاب توصیه‌ها و سفارشها و تدابیر عمرانی برای شهرهای اسلامی و راههای اجرای آن، ذکر شده است. از جمله این راهها، آموزشهای دانشگاهی و مراکز پژوهشی و کارورزی «هم‌اندیشی جهانی عمران و معماری در

جهان اسلام» است. در پایان این جلد - با ۵۴۴ صفحه - فهرست موضوعات و تصاویر و رسوم و جدولها و مصادر آمده است. بهتر بود چاپ جلد دوم، در دو جلد انجام می‌شد، زیرا چاپ گلاسه آن - هر برگ ۱۲۰ گرم - برای جابه جایی دشوار می‌نماید، گرچه چاپ نیکوی آن - به ویژه تصاویر و رسوم - و وضوح کلمات، ستودنی است.

● پی‌نوشتها:

- ۱ - وفاء الوفا، ج ۲، ص ۶۳۵
- ۲ - مجله «العرب»، ش ۱۹، ص ۵۸۹ و ش ۲۰، ص ۳۷۲ و ش ۲۱، ص ۴۹
- ۳ - مجله «العرب»، ش ۸، ص ۳۲۰
- ۴ - معجم المطبوعات العربية في المملكة العربية السعودية، ص ۹۵۵

